

J. Goossens, 'De toekomst van het Nederlands in Vlaanderen', in: *Ons Erfdeel* 43 (2000), nr. 1, p. 2-13.

R. Hendrickx, *Het Taalchartier*. Website van de VRT (www.vrt.be), 1998.

J.L. Pauwels, 'In hoeverre geeft het Noorden de toon aan?', in: *Nu nog 2* (1954), nr. 4, p. 1-9.

V. Saman, *Studie van het taalgebruik in reclamespots op de radio in Vlaanderen van 1991 tot 2001. Tussentaal in opmars?* Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent 2003, promotor: J. De Caluwe.

J. Taeldeman, 'Welk Nederlands voor Vlamingen?', in: *Nederlands van Nu* 40 (1992), nr. 2, p. 33-51.

G. Van Istendael, *Het Belgisch labyrint*. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1993. Geheld herziene uitgave [eerste druk: 1989].

B. Walraet, *Tussentaal in de klas. Een onderzoek naar het taalgebruik van leerkrachten in het middelbaar onderwijs*. Onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent 2004, promotor: J. De Caluwe.

MAGDA DEVOS

0. Inleiding

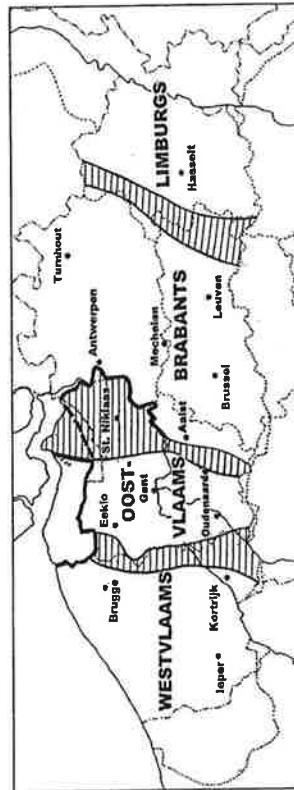
De dialecten in het Nederlandse taalgebied, en vooral in het zuiden daarvan, zijn heel erg verscheiden. Wie zich met gespitste oren op weg begeeft van de Noordzeekust naar de Maaskant, zal vlug genoeg ervaren hoe sterk de dialecten van elkaar verschillen, soms zelfs in die mate, dat ze op een afstand van pakweg dertig kilometer onderling niet meer verstaanbaar zijn. Zo'n ingewikkelde en gevarieerd taallandschap, dat overigens vrij uitzonderlijk is in Europa, confronteert de geïnteresseerde waarnemer met een aantal vragen. Vanwaar die grote verscheidenheid, en: zit er enige structuur in dat talige lappendeken? In deze bijdrage nemen we specifiek de Vlaamse dialecten onder de loep, hun plaats in het Nederlandse dialectlandschap, hun afbakening naar buiten toe en hun interne kavelstructuur. We doen dat via een historische verkenning, die begint bij de Germaanse prehistorie. Taalverschillen waren al aan de orde in de nederzettingstijd, want onze streken werden gekoloniseerd door verschillende West-Germaanse volkeren, sprekers van verschillende West-Germaanse dialecten. In die periode is de grote basisstructuur van het dialectlandschap in de Nederlanden vastgelegd. Vervolgens wijden we aandacht aan de verdere versnippering van het Vlaamse dialectlandschap vooral vanaf de late middeleeuwen, niet echter zonder eerst enkele beschouwingen te wijden aan de algemene mechanismen van dialectdifferentiatie.

Not: De Caluwe J. en M. Devos (ehn.), Structuren in talige variatie
in Vlaanderen. Gent, Académie Press, 2006. ISBN 978-94-92153-61-1

1. Vlaamse dialecten in het Zuid-Nederlandse taallandschap

Vandaag onderscheiden we in wat staatkundig 'Vlaanderen' heet vier dialectfamilies: West-Vlaams, Oost-Vlaams, Brabants en Limburgs. Alle vier die dialectgebieden zijn grensoverschrijdend: West-Vlaams wordt ook nog gesproken, zij het enkel door de oudste generatie, in een deel van het Franse Noorderdepartement, bekend als 'Frans-Vlaanderen'. West- en Oost-Vlaams lopen door benoorden de Belgisch/Nederlandse rijksgrafs in Zeeuws-Vlaanderen; het Brabants bestrijkt ook de Nederlandse provincie Brabant en het Limburgs ook de Nederlandse provincie Limburg. Kaart 1, ontleend aan Taeldeman (2001: 8), toont de begrenzing van de vier Zuid-Nederlandse dialectgebieden op Belgisch en Zeeuws-Vlaams grondgebied.

Kaart 1. *Dialectfamilies in Vlaams-België*

tussen het Oost-Vlaamse Waasland en de tegenwoordige provincie Antwerpen. Vandaag echter houdt de 'machtuige, krachtige vloed' de infiltratie van Antwerpse taalgoed in het Waasland niet langer regen. Dagelijks begeven duizenden Wase forenzen zich per trein, per fiets of per auto via de Schelde-tunnels naar de bedrijven in het Antwerpse havengebied, waar zij Antwerpse taalkenmerken oppikken en meebrengen naar de overkant. Maar nog voor het zover kwam, waren de Wase dialecten al behoorlijk verbrabantst. Dat is het gevolg van een oudere brabantiseringsgolf, die in late middeleeuwen vanuit voornamelijk Zuid-Brabant op gang kwam en heel oostelijk Vlaanderen overspoelde. Zoals te zien op zijn indelingskaart, rekent Taeldeman zowat het hele Waasland tot het overgangsgebied tussen Vlaams en Brabants. De redenen hiervoor licht hij o.m. toe in zijn boekje over het Oost-Vlaams (Taeldeman 2005: 34-35).

2. Historisch indelingspatroon en oude kolonisatielijnen

Het historische basispatroon van de dialectindeling in het Nederlandse taalgebied gaat terug tot de Germanse kolonisatie van de Lage Landen in het begin van onze jaartelling. Twee van de drie grenzen op kaart 1 markeren de expansie van de verschillende Germaanse volkeren die zich in de 4^e-5^e eeuw van onze jaartelling kwamen vestigen in onze streken en elk hun eigen West-Germaanse dialecten meebrachten. De zuidelijke Nederlanden waren het toneel van twee geografisch tegengestelde kolonisatiebewegingen. Vanuit het oosten kwamen Frankische volksstammen van over de Rijn onze streken binnen en begaven zich in westelijke richting. De andere migratiebeweging kwam van over zee, toen aanzienlijke cohorten Noordzeegermanen, wellicht in hoofdzaak Saksen, voet aan wal zetten op de kusten van Noord-Frankrijk tot Zuid-Holland. Van daar af drongen ze van west naar oost in het binnenland door. Noordzeegermanen en continentale Franken ontmoetten elkaar ter hoogte van de Schelde-Denderlijn aan de oostgrens van het huidige Oost-Vlaanderen. Daar ligt nu nog altijd een belangrijke dialectgrens, t.w. die tussen Vlaams en Brabants. Ook de grens tussen Brabants en Limburgs wordt in de Germaanse nederzettingsgeschiedenis. Over de eerste Frankische kolonisatiegolf door zogenaamde Salische Franken, schoof er kort nadien een expansie van andere Frankische stammen heen, die Ripuarische of Rijnoeverfranken genoemd worden. De westgrens van die Ripuarische expansie markeert tot op vandaag de grens tussen het Brabants en het Limburgs. En doorkent dat die grens zich bevindt in de buurt van het riviertje De Gete, heet ze in het vele eeuwen taalcontact heeft belemmerd, is de bovenloop van de Schelde

jargon van dialectologen 'de Getelijn'. De derde grens op kaart 1, tussen West- en Oost-Vlaams, is van veel jongere datum. We komen erop terug in paragraaf 4.2.

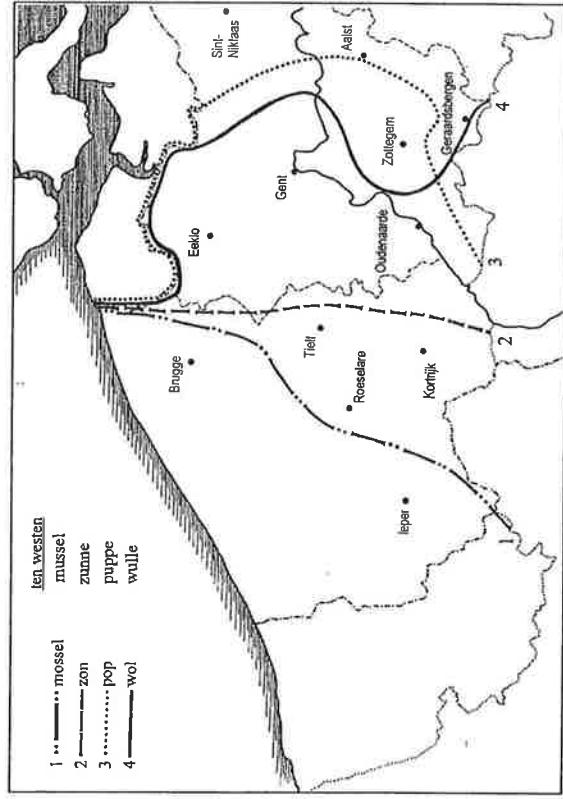
De route van de verschillende Germaanse expansiebewegingen in de nederzettingstijd heeft ons dialectlandschap het profiel gegeven van een terraslandschap. Zowel alle isoglossenbundels lopen van noord naar zuid, de belangrijkste dialectverschillen zijn dus oost/west-tegenstellingen. Hoe meer men zich naar het westen begeeft, hoe meer kenmerken de dialecten gemeen hebben met het Engels, hoe meer naar het oosten, hoe meer gelijkenissen met het Duits.

De historische onderlaag van zowel Oost- als West-Vlaams is Noordzeegermaans (Saksisch), Brabants en Limburgs daarentegen zijn van Frankische origine. Veel oude tegenstellingen tussen Saksisch en Frankisch zijn nog terug te vinden in de huidige dialecten. Het Noordzeegermaans (ook Ingveens genoemd) heeft vooral sporen nagelaten in het tegenwoordige West-Vlaams, en hoe meer naar het westen, hoe talrijker die worden. Voorbeelden van dergelijke ingeconismen zijn:

- spontane palatalisatie van de korte *o* (uit Germ. korte *oe*) zoals in WV1. *zonne* 'zon', *bus* 'bos', *buk* 'bok', *wulle* 'wol'; bij rekking in open lettergroep ontstond *eu* zoals in WV1. *wuennen* 'wonen', *zeule* 'zool', *beter* 'boer'.
- ontronding van het umlautsproduct van de Westgermaanse korte *oe zo*- als in WV1. *pit* 'pur', *rik rug*, *dinne dun*' en *schippe* 'schop'.
- open uitspraak van de korte klinkers *e* als in *bed*, *i* als in *wit* en *u* als in *mus*.
- meerenvoud op *-s* bij éénsyllabische erfwoorden, b.v. WV1. *broeks*, *keuns*, *stiers*, *haans*.
- de wegral van *h* aan het woordbegin voor een klinker. De Kustwest-germaanse oorsprong van deze deletie is niet onbetwist. Voor een karakterisering als ingveonisme pleit de observatie dat *h*-deletie ook voorkomt of voorkwam in andere Nederlandse dialecten van Ingveense signatuur, t.w. het Zeeuws, het Hollands en de Saksische dialecten in het noordoosten van Nederland. Bovendien vinden we het verschijnsel terug in de Engelse dialecten. F. Debrabandere bewijst echter de Ingveonse origine van het verschijnsel: volgens hem is die moeilijk verzoenbaar met de verre oostwaartse verspreiding van de *h*-deletie, – die inderdaad de helft van de provincie Antwerpen en bijna de hele provin-

cie Vlaams Brabant bestrijkt – noch niet het feit dat de isoglosse *geen h / wuēl h* doorloopt in de Waalse dialecten bezuiden de taalgrens (Debrabandere 2005: 307). Hij is eerder geneigd die isoglosse terug te brengen tot een tegenstelling in een vroeg-Germaanse en voor-Romaanse substraat. Op die overigens boeiende discussie ga ik hier niet verder in. (1)

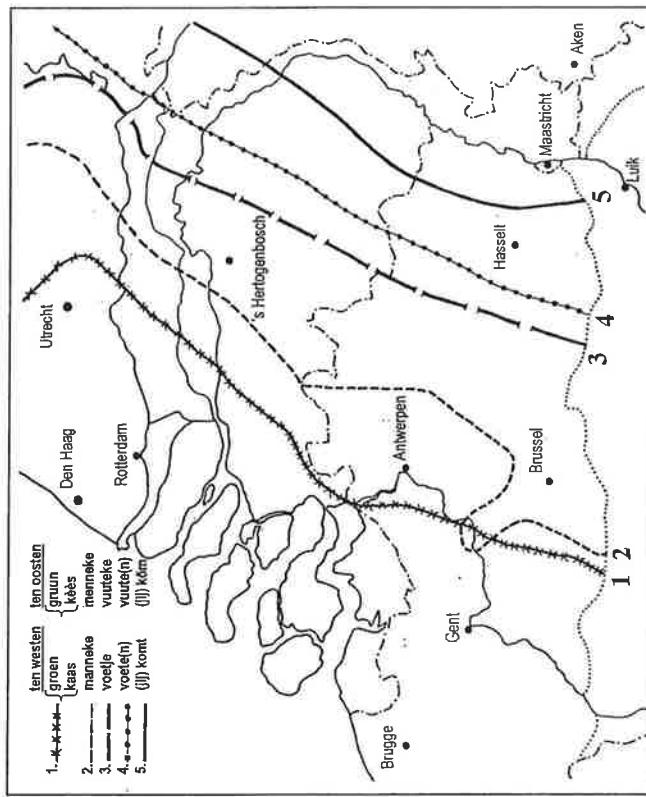
Een aantal van de bovenvermelde verschijnselen zijn vandaag lexicaal diffus, en vertonen op zichzelf een terrastrucuur. Met lexicale diffusie wordt bedoeld dat de geografische verspreiding van een taalregel, b.v. een klankovergang, per woord verschilt. Zo reikt umlautsontronding in het woord *stuk* vandaag nog tot aan de Schelde-Denderlijn, terwijl die in *put* beperkt is tot het noorden en het westen van West-Vlaanderen en de ontronde variant van *brug* alleen nog in Frans-Vlaanderen wordt waargenomen. De spontane palatalisatie vertoont eveneens een diffuse verspreiding: de westelijke varianten *puppe*, *wulle*, *wuennen* en *veugel* zijn ook in mindere mate in Oost-Vlaanderen verspreid, *zonne*, *bus* en *dunder* zijn algemeen maar tevens exclusief West-Vlaams, *mussel* 'mossel' en *neute* 'noot' worden enkel gehoord in het noordelijke en het westelijke West-Vlaams. Zie kaart 2 voor de oostgrens van de palatalisatie in *mossel*, *zon*, *pop* en *wol*.

Kaart 2. Palatalisatie δ (< Germ. *W*)

Aan de oostkant van de grens tussen de expansies van Noordzeegermanen en Franken, de huidige demarcatilijn tussen Vlaams en Brabants, vinden we taalkenmerken die niet in Vlaanderen voorkomen. Het opvallendste voorbeeld daarvan is het optreden van de *zogenaamde secundaire umlaut* in Brabant en Limburg. Onder de noemer *secundaire umlaut* verstaan we twee types van umlautspolarisaties, t.w. umlaut op lange klinkers (zoals in Brabants *gruun* 'groen' en *kèès* 'kaas') en umlaut op korte klinkers veroekt door een palatale klinker in een bijvorm van het betreffende woord, b.v. een diminutief (zoals in Brabants *mennike*, waar de umlaut veroorzaakt werd door de *i* van het oorspronkelijke verkleinsuffix *-ekin*) of een meervoud (zoals Limburgs *vruut*, nv. van *voot* 'voet'). Daartegenover staat de zogenaamde *primaire umlaut*, d.i. umlaut op korte vocalen veroorzaakt door een palatale klinker uit het stamsuffix van de hoofdform van het woord, b.v. Nlds. *bed* < Germ. *baddi*, Nld. *stuk* < Germ. *stoeja*. Die umlaut deed zich voor in alle West-Germaanse variëteiten. Van secundaire umlaut daarentegen zijn vanaf de vroegste schriftelijke overlevering tot in de huidige taal zeer weinig sporen te bekennen in de Vlaamse dialecten, iets wat trouwens ook geldt voor het Zeeuws en het Hollands. De afwezigheid van het verschijnsel in juist die drie Kustwestgermaanse dialectfamilies, was lange tijd een mysterie in de dialectologie. Een Ingveonse oorsprong is immers twijfelachtig, aangezien zowel het Engels als het Fries wél secundaire umlaut kennen, getuige Eng. *green* / Fries *grien* 'groen', en Eng. *cheese* 'kaas' / Fries *tsjisis*; verder ook merovingische vormen als Eng. *feet* 'voeten' en mice 'muizen'. De Amerikaanse taalkundige Buccini (1995) wierp licht op het mysterie met een sociolinguïstisch geïnspireerde hypothese. Volgens Buccini hebben de kustdialecten wel degelijk secundaire umlaut gekend, vroeger zelfs dan de continentale Frankische variëteiten, maar werden de umlautsvormen daar al in de vroege middeleeuwen vervangen door de oorspronkelijke velaire varianten. Die fonologische restauratie kreeg zijn beslag in de context van de westwaarts gerichte Frankische expansie vanaf de Merovingische tijd. De Noordzeegermane volkeren in de kustgebieden zagen zich gedominated door een Frankisch sprekende elite, en conformeerden hun eigen taal aan de prestige-variëteit van de nieuwe heersers. In die prestigetaal beyond de secundaire umlaut zicht echter nog in de beginfase: de umlautverwekkers waren, anders dan in het Ingveoons, nog niet verdoff, palatale en velaire realisaties van voor umlaut vatbare klinkers stonden in vrije variatie naast elkaar. Uit exogenisme, d.i. de neiging om uithemse vormen beschafder te vinden dan de eigen moedertaalvarianten, adopteerde de autochtonen bewolking de velaire uitspraak, en liet haar eigen umlautsproducten vallen. In hun imitatie van het Frankisch gingen de Ingveonen echter niet

zó ver, dat ze ook de umlautsverwekkers herstelden in de lettergrepen waar die al lang tot *sjwas* verdoff waren. Bijgevolg konden de naar Frankisch voorbeeld opnieuw gevaloriseerde klinkers in de kustdialecten niet een tweede keer umgelautet worden. Uit dit alles valt te besluiten dat de afwezigheid van secundaire umlautsproducten in het westen van ons taalgebied geen Kustwestgermaanse eigenaardigheid is, maar wel het gevolg van taalcontact van Ingveonen met een Frankisch sprekende bovenlaag. Was dat contact er niet geweest, dan had het westelijke Nederlanders zijn oude secundaire umlautsproducten bewaard, netzoged als het Engels en het Fries.

Kaart 3. Secundaire umlaut

Blijktens kaart 3 (naar Goossens 1996: 65) vertonen de secundaire umlautsproducten in hun geografische dynamiek ook weer een terraspatroon, dat in de zuidelijke Nederlanden zijn hogere niveau kent in Limburg en naar het Westen toe trapsgewijs afdaalt tot in het oostelijke Waasland en de Denderstreek.

3. Het Vlaamse dialectlandschap tot in de late middeleeuwen

De eeuwen volgend op de Germaanse kolonisatie werd de kavelstructuur van het zuidwestelijke taallandschap door slechts één zware dialectgrens gemaakte, nl. die tussen Vlaams en Brabants, erigenamen van resp. Noordzeevlaams en Frankisch. Ten westen van die grens vormden de dialecten tot na de middeleeuwen een tamelijk homogeen geheel, waarmee natuurlijk niet gezegd wil zijn dat er helemaal geen verschillen waren. Zo zal de oostelijke expansie van ingevoerdenismen al van in den beginne een zekere terrassstructuur hebben vertoond, al dient hierbij te worden opgemerkt dat de expansieschillen van die verschijnselen op moderne dialectkaarten veelal geen weerspiegeling vormen van de oorspronkelijke situatie, maar het resultaat zijn van een eeuwenlange verdringing naar de westelijke periferie. In de context van de reeds vroegmiddeeuwse Frankische expansie over het Saksisch sprekende gebied, werden varianten uit de taal van de gedomineerde bevolking aangevoerd als minder beschaafd dan hun Frankische pendanten. De Brabantse taalexpansie over het oosten van het Graafschap Vlaanderen vanaf de late middeleeuwen zorgde voor een verdere stigmatisering van oude Saksische kenmerken.

Toch mogen we ervan uitgaan dat tot aan het einde van de middeleeuwen de dialecrverschillen binnen het toenmalige Graafschap Vlaanderen niet groter waren dan die binnen het tegenwoordige West-Vlaams, en van een breuklijn tussen westelijk en oostelijk Vlaams was al helemaal geen sprake. Tot en met de middeleeuwen was er maar één Vlaams, en daarvan is het tegenwoordige West-Vlaams de rechtstreekse erfgenaam.

4. Verkaveling van het Vlaamse dialectlandschap

Vanaf de late middeleeuwen is het dialectlandschap in het Graafschap Vlaanderen steeds meer versnipperd geraakt. Dat differentiatieproces heeft zich voortgezet tot in de nieuwste tijden; het kwam pas tot staan toen de standaardtaal voor bredelagen van de bevolking her na te volgen voorbeeld werd. In deze paragraaf gaan we eerst in op de oorzaken van de versnippering van de dialecten in onze streken, en belichten we vervolgens de hoofdlijnen van de nieuwe kavelstructuur die uit die versnippering is voorgekomen.

4.1 Oorzaken van de differentiatie

(1) BEVOLKINGDICHTHEID EN STEDENNET

Een belangrijke factor ter verklaring van de opmerkelijke differentiatie in de Vlaamse (en de Zuid-Nederlandse) dialecten is dat onze streken al tijdens de middeleeuwen een grote bevolkingsdichtheid kenden en een fijnmazig netwerk van steden. Waar veel volk bijeenwoont op een kleine oppervlakte, neigt de taal tot differentiering. Dat komt doordat taal behalve een communicatiemedium ook een middel is waarmee mensen zich sociaal positioneren, d.w.z. uitdrukken wie ze zijn of zouden willen zijn, met wie ze zich verbonden voelen en van wie ze zich willen distantiëren. Hoe meer mensen de communicatieve ruimte bevolken, hoe sterker de neiging om van zich talig te profileren tegenover ‘de ander’. In de creatie en de verspreiding van taalvernieuwingen spelen steden een belangrijke rol. Een stad heeft een complexere sociale structuur dan een boerendorp, stedelijke elites trachten zich in hun taalgebruik te onderscheiden van de lagere klassen, maar die kijken op hun beurt op naar de toonaangewende groepen en nemen er taalkenmerken van over. Dat mechanisme zorgt voor een sterke dynamiek in de stadstaal. Immers, als het modieuze taalgebruik eenmaal is doorgesijpeld naar de volksklasse, verliest het zijn prestige, wat de elite weer tot taalvernieuwing aanzet. De greutheid van de stadsbevolking om zich te conformeren aan het innovatieve taalgebruik van haar hogere klassen heeft ook te maken met de neiging van stedelingen om zich in hun stadstaal te onderscheiden van het omringende platteland. De tegenstelling tussen stad en platteland is echter geen stabiel gegeven. Steden zijn immers markt- en dienstencentra voor het platteland eromheen en juist door die functie geven ze hun taalkenmerken door aan de agrarische gebieden binnen hun invloedsfeer. In de middeleeuwse Nederlanden, en vooral de zuidelijke, bestond er een dicht netwerk van steden, dichter dan in de meeste andere Europese landen. Daaronder waren steden die naar de toen geldende normen de naam wereldstad verdiensten: Brugge, Ieper, Gent, iets later Brussel en Antwerpen, maar ook een heleboel kleinere steden die niettemin een vooraanstaande rol speelden als marktcentrum: Veurne, Kortrijk, Oudenaarde, Eeklo, Aalst, Mechelen, 's-Hertogenbos, Leuven, Tienen, Maasricht,... Al deze steden, grote en kleine, vestigden hun eigen ‘taalimperium’ over het platteland in een kleinere of grotere omgeving. Zoals we verder zullen zien, vallen de grenzen tussen dialectgebieden vaak te situeren op het raakvlak van verschillende stedelijke invloedsferen.

(2) GEEN BELANGRIJKE BINNENLANDSE MIGRATIES

Ons land heeft na de Germaanse volksverhuizingen geen belangrijke binnelandse migraties meer gekend. De spontane ontwikkeling van de dialecten in de richting van meer differentiatie werd dan ook niet gehinderd door nivelleeringsstredens als gevolg van taalcontract tussen aurochtonen en inwijkelingen uit andere streken van het taalgebied. In de oude agrarische samenleving was de Vlaamse bevolking bijzonder honkvast, haar dialecten kregen nauwelijks af te rekenen met invloeden van buiten de eigen communicatieve ruimte, die zich niet verder uitsprekten dan de dichtst bijgelegen stad. Anders is het b.v. een land als Polen vergaan, dat in de loop van de geschiedenis meermalen haar toneel is geweest van grootschalige bevolkingsverplaatsingen. Daar is het dialectlandschap dan ook veel minder versnipperd dan bij ons.

(3) LANG UITBLIJVEN VAN EEN CULTUURTAAAL

Her proces van spontane dialectontwikkeling heeft zich bij ons langer ongestoord kunnen doorzetten dan in de meeste andere West-Europese landen, omdat de dialecten niet werden overkoepeld door een moederlange prestigevariant, waaraan men zich kon spiegelen als men beschaffer wilde spreken. Pas in de twintigste eeuw krijgt de Nederlandse standaardtaal vaste voet aan de grond in Vlaams-België. Sinds enkele decennia zien we dat het AN niet alleen een heleboel functies van de dialecten overneemt, maar tegelijk de dialecten in einde gekomen: zowat elke verandering die we vandaag in de dialecten waarnemen, gebeurt onder invloed van én in de richting van de standaardtaal.

4.2. Ontstaan van een breuklijn tussen oost en west in het Vlaams dialectlandschap

De relatieve dialecteenheid in het Graafschap Vlaanderen is gaandeweg verloren gegaan door drie ontwikkelingen. Om te beginnen heeft het westelijke Vlaams tijdens de middeleeuwen een aantal vernieuwingen gekend, die maar beperkt ingang vonden in de oostelijke regionen. Die waren echter niet talrijk genoeg om een echte break tweeweg te brengen tussen oost en west. Daarvoor hebben de twee andere ontwikkelingen gezorgd: enerzijds de expansie van Brabantse taalkenmerken over het oostelijke deel van het Graafschap Vlaanderen vanaf de 15^e eeuw, anderzijds de verspreiding van een aantal nieuwigheden van Gentse origine over het grote westelijke deel van de huidige provincie Oost-Vlaanderen.

4.2.1. Differentiërende ontwikkelingen

(1) WEST-VLAAMSE VERNIEUWINGEN

In de loop van de middeleeuwen zijn in westelijk Vlaanderen enkele klankontwikkelingen op gang gekomen, die nooit ver over de oostgrens van het huidige West-Vlaams zijn geraakt, en vandaag nog enkel ten westen van die grens worden aantreffen. Het opvallendste onder die kenmerken is wellicht de eigen West-Vlaamse representant van de West-Germanse verbinding *allol + dental* in woorden als *stout* en *koud*. Terwijl die verbinding in het gros van de Nederlandse dialecten tot een tweeklank *ou* evolueerde, werd ze in het westen opgevolgd door de korte monofong *oe*, zoals in WV1. *stoet* en *koed*. Nog zo'n westelijk kenmerk is de opening van de lange monofong *uu* vóór –r tot *eu*, zoals in WV1. *meur* 'muur' en *schure* 'schuur'. Beide klinkovergangen zijn mogelijk schappelijk aan het Picardisch van de nabije Romania, waar de Latijnse verbinding *allol + dental* eveneens tot een *oe*-achtige klinker evolueerde, en de lange *uu* geopend werd tot *eu* in dezelfde fonetische omgeving als in het Vlaams (Ryckebos 2004: 44). Van beide West-Vlaamse vernieuwingen staat de isoglosse op kaart 5 verderop. Twee andere West-Vlaamse ontwikkelingen zijn lexical diffus, nl. (1) klinkerkorting veroorzaakt door de fonetische omgeving en/of door morfologische regels b.v. WV1., *stapkamer* 'slaapkamer', *kleidje* 'kleedje' en *ze wit* 'ze weet' en (2) sluiting van de korte i vóór nasale consonantoclusters, b.v. WV1. *kiend* 'kind', *ziengen* 'zingen', *drieken* 'drinken'.

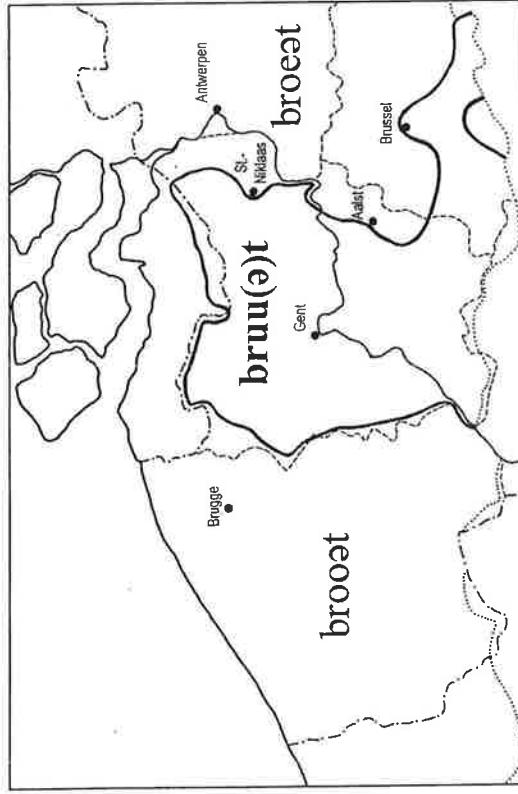
(2) BRABANTSE EXPANSIE

In de Bourgondische tijd ligt het economische en culturele zwaartepunt van de Nederlanden in het Hertogdom Brabant. De Brabantse taal verwierf een groot prestige, en begint zijn kenmerken in alle windrichtingen uit te stralen. Het oostelijke deel van het Graafschap Vlaanderen is erg ontvankelijk voor de Brabantse mode. Daar worden een aantal oude Vlaamse taalkenmerken opgegeven en vervangen door Brabantse vernieuwingen. Die raken echter niet of nauwelijks binnen in het conservatieve westen, dat vasthoudt aan de middeleeuwse klankstructuur. Het West-Vlaams (inclusief het Frans-Vlaams en het westelijke Zeeuws-Vlaams) is dan ook de enige rechtstreekse erfgenaam van het historische Vlaams dat ooit tot aan de Schelde en de Dender reikte. Waar de Brabantse vernieuwingen in hun westelijke opmars tot staan kwamen, ging zich een nieuwe isoglossenbundel afdiken, die de contouren aangaf van de huidige overgangszone tussen West- en Oost-Vlaams. Aan de oostkant

daarvan onderging de klankstructuur zulke ingrijpende wijzigingen dat er niet langer sprake kon zijn van één Vlaamse dialectfamilie. Tot die wijzigingen, die in hun westwaartse expansie een wig kwamen te drijven in het oude Vlaamse taallandschap, behoren de volgende:

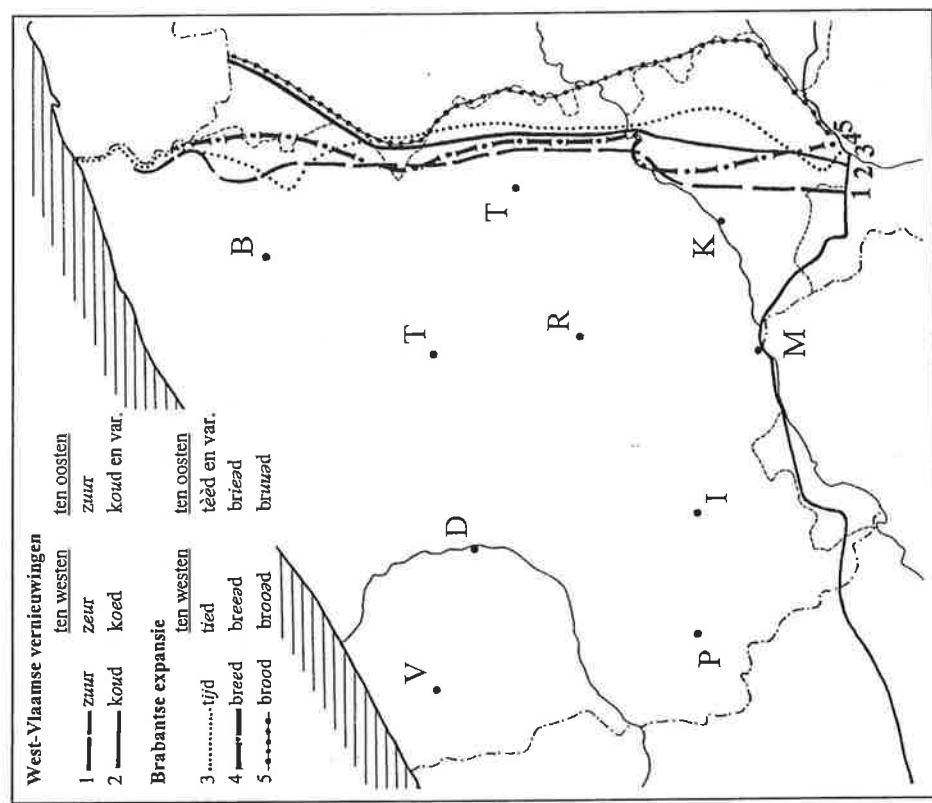
- diffongering van de oude lange *ie* en *uu* in woorden als *ijs* en *muis*. Het westen behield de kwaliteit van de oude monofrachten, maar niet de kwantiteit: de klinker in *ies* en *muus* klinkt kort in het huidige West-Vlaams.
- Palatalisering en sluiting van de velaire diffong in woorden als *brood* en *groot* (= de zogenaamde scherplange *oo*): OVL *bruued* tgov. WVL *brooid*. Zoals kaart 4 laat zien, is die palatale tweeklank in het Antwerpse naderhand weer geëveraliseerd tot *oeë*, en in die gedaante over een deel van het Waasland geëxpandereerd.

Kaart 4. De klinker in brood

De isoglossen van de eerste drie verschijnselen staan afgebeeld op kaart 5. De *aa/ø*-grens in *maken* staat op kaart 12 verderop.

Kaart 5. Isoglossen in de overgangszone West-Vlaams/Oost-Vlaams

- sluiting van de palatale diffong in woorden als *breed* en *deel* (= de zogenoemde scherplange *ee*): OVL *brieed* tgov. WVL *breeët*.
- verlies van de lange tweeklanken in woorden als *riet* en *bloed*: OVL *riet*, *bloed* tgov. WVL *rieët*, *blœëd*.
- verdonkering van de lange *aa* in woorden als *schaap* en *maaken*: OVL *schäöp* tgov. (Kust-)WVL *schaap*. Dit verschijnsel is een van de weinige uit Brabant afkomstige vernieuwingen met een meer dan perifere verspreiding in het West-Vlaams.

(3) GENTSE EXPANSIE

De breuk in het Vlaamse dialectlandschap als gevolg van de Brabantse expansie over de oostelijke dialecten werd naderhand nog verdiept door een aantal eigen Oost-Vlaamse klankveranderingen, die wellicht allemaal in Gent ontstonden en van daaruit mede door bemiddeling van de steden Eeklo, D deinze, Oudenaarde en Ronse verspreid geraakten over het kleine westelijke twee-

derde van de huidige provincie Oost-Vlaanderen. De westelijke periferie van die typisch Oost-Vlaamse eigenaardigheden valt grosso modo samen met die van de Brabantse expansie. Beide expansies samen gaven de overgangszone tussen West- en Oost-Vlaams haar definitief profiel. De belangrijkste eigen Oost-Vlaamse kenmerken zijn:

De verspreiding van de eerste vier bovengenoemde verschijnselen staat afgebeeld op kaart 6 (uit Taeldeman 2005:32). (2)

Kaart 6. Eigen Oost-Vlaamse ontwikkelingen

The map illustrates the distribution of Dutch-like consonants in Flanders, specifically focusing on the presence or absence of rhotic consonants (r, l, p, t, k) and the presence or absence of the velar g. The boundaries are indicated by different line patterns:

- Binnen de grenzen:** Inside the boundaries, the following features are present:
 - geen verschil korte/lange klankers
 - r- -d- (katte)
 - p- -d- (appels)
 - G- (bakker)
 - wegval -j-/ -w- tussen twee klankers
 - wegval -g- tussen twee klankers
- Buiten de grenzen:** Outside the boundaries, the following features are present:
 - r- -l- -t- -k-
 - p- -d- -d- -t- -k-
 - G- -G- -G- -G-

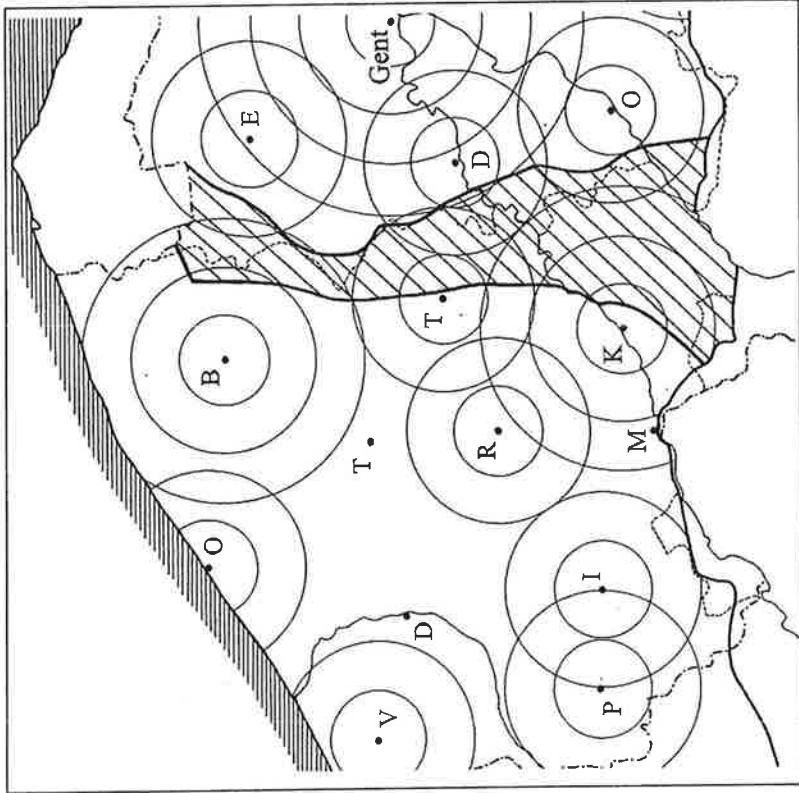
Key locations labeled on the map include: AXEL, LOKEREN, AALST, GERAARDSBERGEN, RONSE, OUDENAARDE, KORTRIJK, KORTRIEK, BEEKLO, and BRUGGE. The Schelde river is also marked.

4.2.2 De geografische ligging van de oost/west-grens nader verkaard

Zoals eerder gezegd, valt de grenszone tussen West- en Oost-Vlaams historisch te beschrijven als de westelijke periferie van Brabantse en Oost-Vlaamse uitstraling. Bij een landschap zoals het Vlaamse, zonder natuurlijke contactbarrières of oude staatkundige grenzen, dringt zich de vraag op waarom de grenzenbundel tussen West- en Oost-Vlaams juist daar ligt waar hij ligt, en b.v. niet twintig kilometer oostelijker of westelijker. De verklaring ligt in de

wijze waarop de westelijke verspreiding van de innovaties in zijn werk is gegaan. Daarbij hebben twee elkaar versterkende expansiemechanismen een rol gespeeld: een gestage verschuiving naar het westen vanuit de vernieuwende centra, resp. Brabant en de Gentse regio, én een rechtstreekse parachutting van de innovaties in de steden, vanwaar ze werden uitgedragen naar de agrarische gemeenschappen binnen de stedelijke invloedsfeer. Op kaart 7 (uit Devos & Vandekerkhove 2005: 27), wordt de overgangszone tussen West- en Oost-Vlaams afgezet tegen de stedelijke invloedsferen van enerzijds Brugge, Tielt en Kortrijk, en anderzijds Gent, Eeklo, Deinze en Oudenaarde. Het kaartbeeld laat duidelijk zien dat de isoglossenbundel zich bevindt in de zone waar de invloed van de vernieuwingsgezinde Oost-Vlaamse steden in aanraking komt met de invloedsfeer van de conservatieve West-Vlaamse steden.

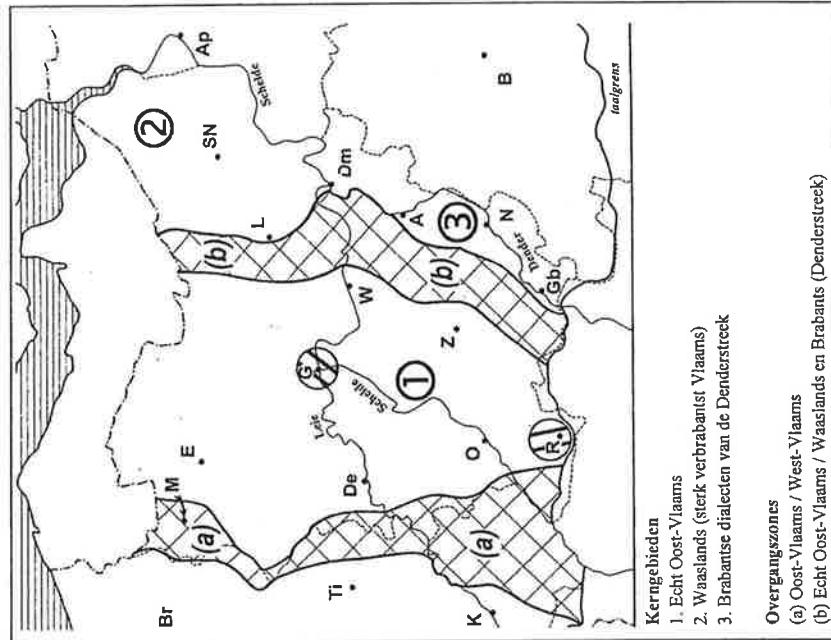
Kaart 7. Overgangsgebied West-Vlaams/Oost-Vlaams en stedelijke invloedsferen

4.3. Dialectgebieden in Oost-Vlaanderen

Door de expansie van de exclusief Oost-Vlaamse innovaties die aan de orde waren in par. 4.2.1 (3), is niet enkel de kloof tussen Oost- en West-Vlaams verbreed en verdiept, maar ging er zich ook in de oostelijke helft van Oost-Vlaanderen een grens afslepen tussen het eigenlijke Oost-Vlaams en de verbrandste dialecten van het Waasland en de Denderstreek. Het echte Oost-Vlaams valt, zoals te zien op de hier aangedrukte indelingskaart van Taeldeman (kaart 8, uit Taeldeman 2005: 19), samen met het expansiegebied van de Gentse vernieuwingen: alleen daarbinnen immers worden kenmerken aange troffen van zuiver Oost-Vlaamse makelij. Ze kregen geen kans door te dringen in de invloedsferen van de Wase steden Lokeren en Sint-Niklaas, en de sinds lang verbrandste Denderstreden.

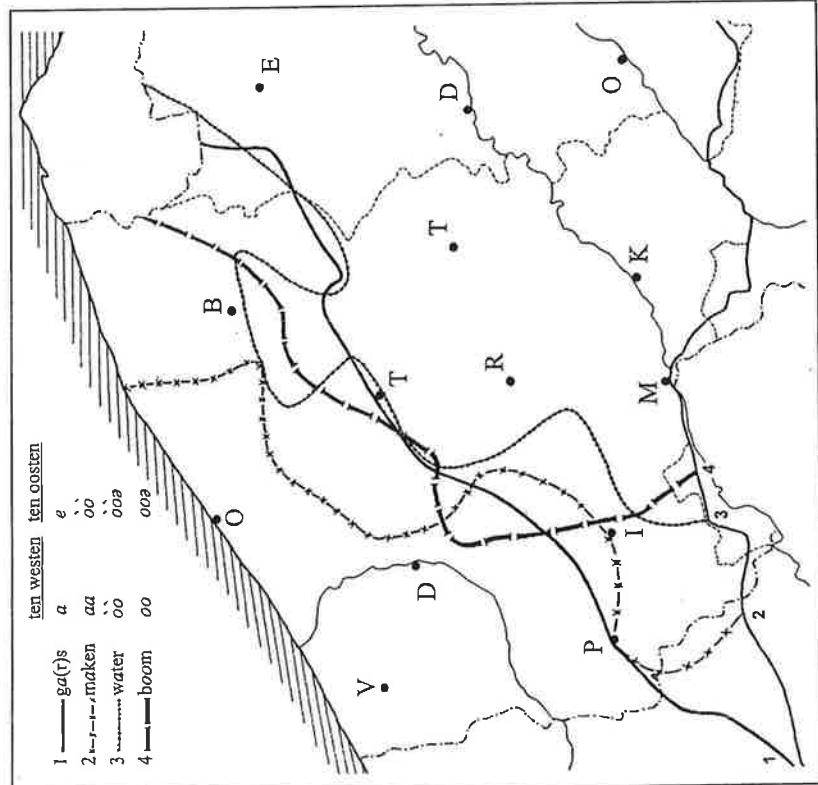
Kaart 8. Indeling van de dialecten in Oost-Vlaanderen

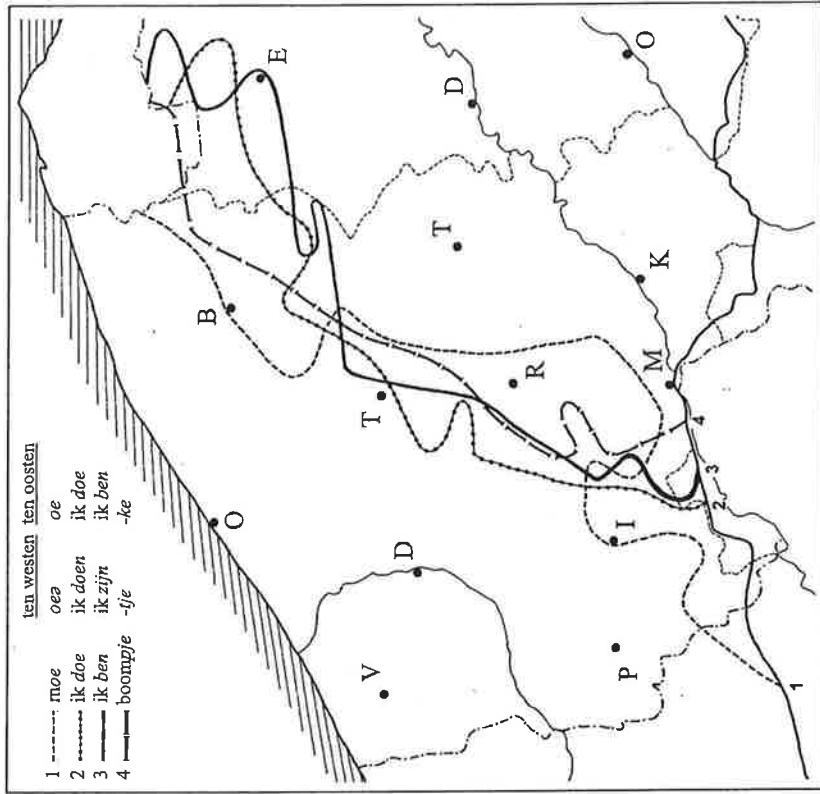
- Overgangsgebieden
1. Echt Oost-Vlaams
 2. Waaslands (stiek verbrandst Vlaams)
 3. Brabantse dialecten van de Denderstreek
- (a) Oost-Vlaams / West-Vlaams
(b) Echt Oost-Vlaams / Waaslands en Brabants (Denderstreek)

zuidoosten, waar de dialecten als continentaal West-Vlaams gekarakteriseerd kunnen worden. De overgang tussen die twee gebieden wordt gevormd door een brede grenzenbundel die van het noordoosten naar het zuidwesten loopt. Een aantal van die isoglossen staat afgebeeld op de kaarten 11 en 12 (uit Devos & Vandekerkhove 2005: 32-33), het betreft enkele opmerkelijke fonologische en morfologische regelingen.

Kaart 11. Kust-West-Vlaams tegenover continentaal West-Vlaams I

Kaart 12. Kust-West-Vlaams tegenover continentaal West-Vlaams 2

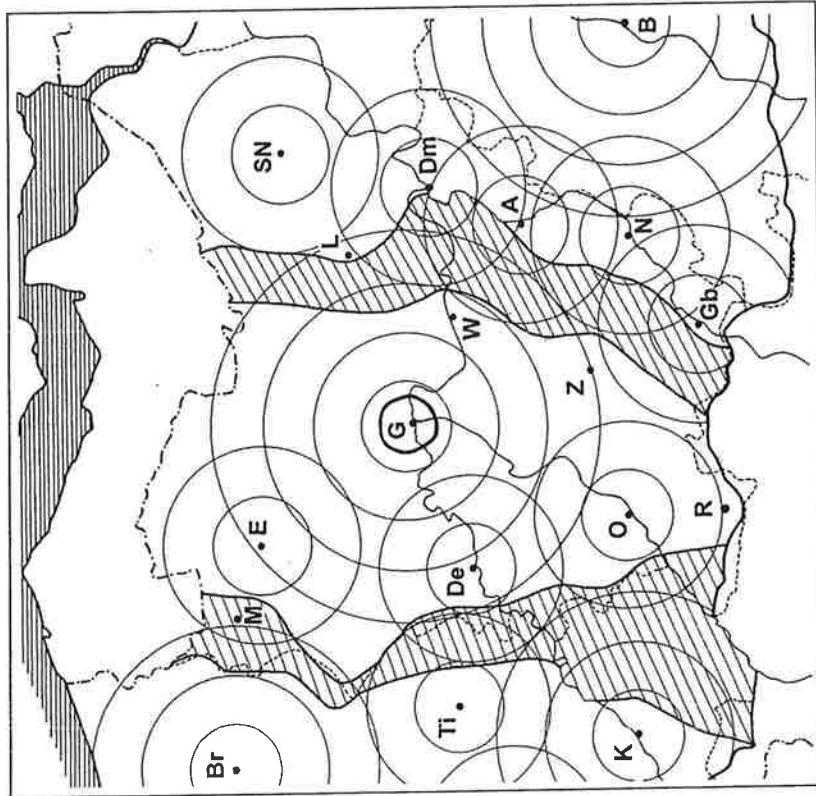

Vergelijken we de geografische positie van de isoglossenclusters tussen Kust-West-Vlaams en continentaal West-Vlaams met de kaart van de stedelijke invloedsferen (kaart 7), dan valt niet te twijfelen aan de rol van de steden in het verspreiden van vernieuwingen of juist in het tegenhouden daarvan. De noordwestsgrens van het continentale West-Vlaams markeert tevens de periferie van de uitspraling van de zuidoostelijke steden Kortrijk, Tielt en Roeselare. De zuidoostelijke varianten lopen meernaals door in Oost-Vlaanderen, b.v. de palatale klinker in *gès* ‘gras’, de velarizing van lange *aa* als in *mòcken* ‘maken’, de diffongische realisatie van de verdonkerde *aa* als in *wòðæter*, de naloze vervoeging in de eerste persoon enkelvoud (*ik zitté*, tegenover Kust-West-Vlaams *ik zitten*) en het diminutiefsuffix *-ke* in woorden als *boomke*. De eerste vier verschijnselen zijn als innovaties vanuit het oosten via Kortrijk

Bij zijn indeling van het dialectlandschap in Oost-Vlaanderen onderscheidt Taeldeman drie kerngebieden: het eigenlijke Oost-Vlaams, het sterk Brabants gekleurde Waaslands en de zuiver Brabantse dialecten van de Denderstreek.

De volgende kaart (kaart 9, uit Taeldeman 2005: 41) toont weer het verband aan tussen dialectgrenzen en de stedelijke uitspralingsgebieden.

Kaart 9. Oost-Vlaamse dialectgebieden en stedelijke invloedsferen

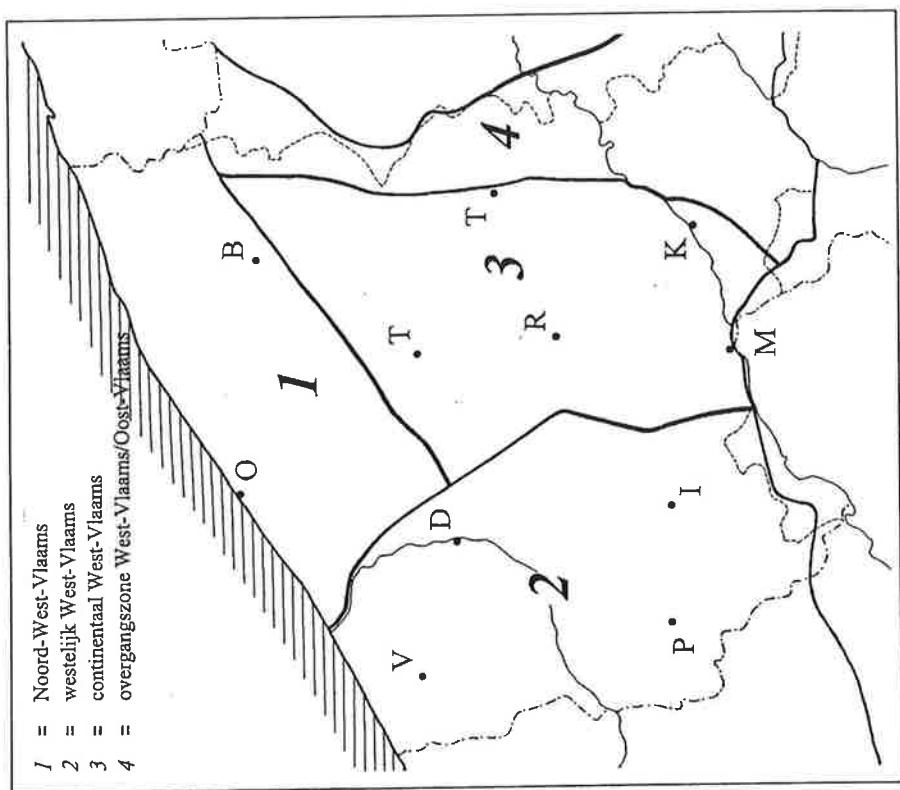

4.4. Dialectgebieden in West-Vlaanderen

Het West-Vlaams is door de eeuwen heen relatief homogeen gebleven, dank zij zijn perifere ligging ten opzichte van de taalvernieuwende centra. Toch is er binnen dat dialectgebied in de loop van de eeuwen nogal wat verscheidenheid ontstaan. Als we voldoende afzonderlijke verschijnselen in rekening nemen, zien we dat er zich enkele isoglossenbundels aftrekken die het dialect-

landschap in West-Vlaanderen uiteen doen vallen in vier subdialecten: het Noord-West-Vlaams, het westelijke West-Vlaams, het continentale West-Vlaams en de overgangsdialecten tussen West- en Oost-Vlaams. De lineaire afbakening van die vier gebieden op kaart 10 (uit Devos & Vandekerckhove 2005: 29) is uiteraard een erg schematische weergave van wat in werkelijkheid overgangszones zijn, gevormd door meerdere isoglossen op relatief korte afstand van elkaar.

Kaart 10. Dialectgebieden in West-Vlaanderen

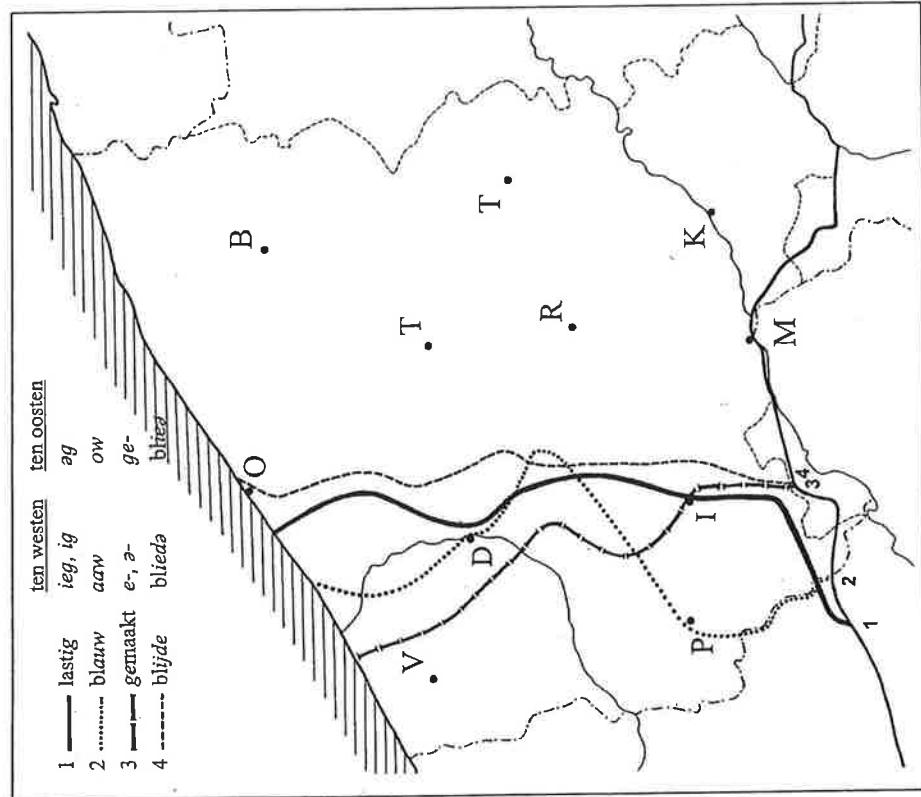
De opvallendste tegenstelling binnen het eigenlijke West-Vlaams, zonder de overgangsdialecten dus, doet zich voor tussen enerzijds het noorden en het westen, die gezamenlijk het gebied vormen van het Kust-West-Vlaams, en het

en zijn satellietsleden verspreid geraakt. De twee overige zijn oude Vlaamse kenmerken, die in het Kust-West-Vlaams door jongere varianten zijn overvleugeld. Aan die vernieuwing deden de zuidoostelijke steden niet mee, zodat ook in hun ‘taalimperie’ de oude vormen gehandhaafd bleven.

Een tweede grenzenbundel bakenet het westelijke West-Vlaams van de Belgische Westhoek en Frans-Vlaanderen af als een afzonderlijke groep binnen het Kust-West-Vlaams. Die grens is vooral het product van regressie: veel thans typisch westelijke kenmerken zaten voorheen (veel) verder naar het oosten verspreid, maar zijn in de loop van de geschiedenis teruggedrongen tot aan de uitspralingsgebieden van de behoudsgesinde steden in de Westhoek: Veurne, Ieper en Poperinge. Dat geldt voor alle vier de verschijnselen op kaart 13 (uit Devos & Vandekerckhove 2005: 36):

- behoud van het timbre van de oorspronkelijke diftong uit *aa + uu*, zoals in *blaauw* en *grauw*; elders is die klank samengevallen met de diftong *ou* zoals in *bouwen*, *vrouw* en *fout*.
- ontbreken van verdoffing van de onbeklemtoonde klinker in het achtervoegsel *-ig*. In de Westhoek varieert de uitspraak van een erg gesloten *ie* zoals in *riet* tot een vrij open *i* zoals in WVL *wit*.
- behoud van de intervocalische *-d-* na *ij* en *ui* in sommige woorden, b.v. westel. WVL *bliedē* ‘bij’ tgov. *bliedə* elders in WVL.
- procoope van *g-* aan het voorvoegsel van voltooid deelwoorden, b.v. westel. WVL *èmaakt* ‘gemaakt’. De fonetische ontwikkeling van het oude prefix *gi-* over *-ji* naar *-ie*, resp. *-ə* en vervolgens soms algemene deletie zoals in het Engels, is een oude tendens waarvan in alle kusdialecten van ons taalgebied sporen worden teruggevonden, ook b.v. in het Hollands en de Saksische dialecten in het noordoosten van Nederland. Spellingen als *idien* ‘gedaan’ in middeleeuwse Brugse rekschriften tonen aan dat ook het Noord-West-Vlaams geïnfluïerde vormen heeft gebruikt. In de Westhoek en Frans-Vlaanderen is de reductievocaal in dergelijke vormen nadien gehervocaliseerd tot een heldere *è*.

Kaart 13. Kenmerken van het westelijke West-Vlaams

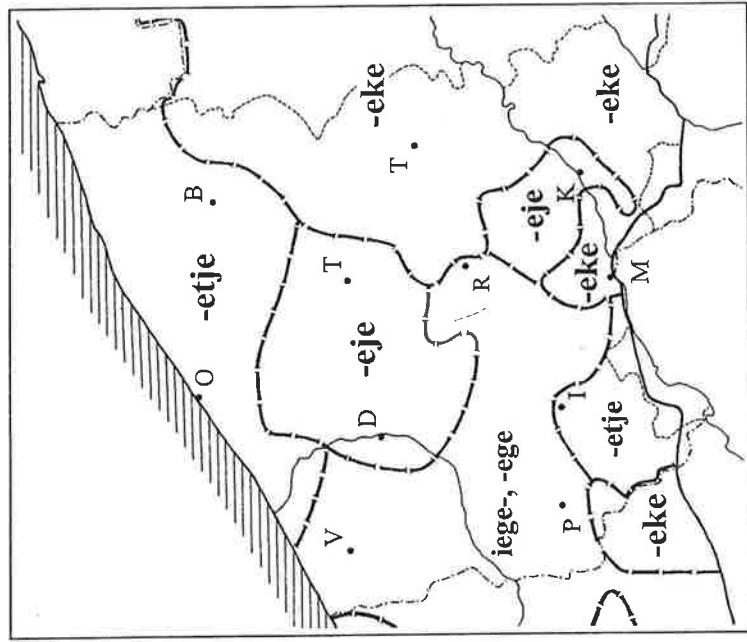
4.5. Verdere versnippering

In de vorige paragrafen is een beeld gescherst van hoe het Vlaamse dialectlandschap in de loop van de eeuwen verkaveld is geraakt in twee hoofddialecten – West- en Oost-Vlaams – die verder uiteen kwamen te vallen in verschillende subdialecten. De gegeven indeling is objectief gegrondbest op het parallelle verloop van een groot aantal afzonderlijke isoglossen in de overgangszones tussen de kerngebieden, en beantwoordt ook aan de perceptie van dialecverschillen door de sprekers zelf. Een inwoner van het Meetjesland b.v. voelt zich talig nauwer verwant met dialectsprekers uit zuidelijker regio's in

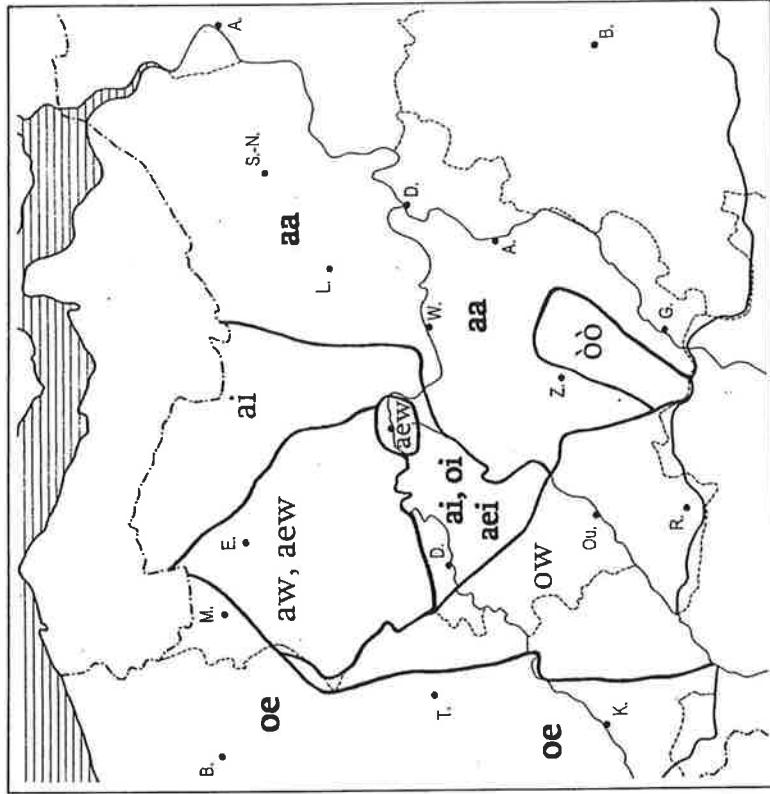
westelijk Oost-Vlaanderen (streek van Nevele-Deinze en van Oudenaarde) dan met West-Vlaamingen en Waaslanders. Sprekers van het Noord-West-Vlaams vinden dat hun taal minder verschilt van die in b.v. Veurne-Ambacht dan van het continentale West-Vlaams uit de omgeving van Kortrijk en Tielt.

Binnen de gebieden van de verschillende subdialecten is de situatie echter minder homogeen dan onze indelingkaarten suggereren. In werkelijkheid lopen door het territorium van al die subdialecten nog heel wat grenzen van klank- en vormevoluties heen, die vaak van relatief jonge datum zijn en een beperkte regionale verspreiding kennen. Tot slot drukken we nog twee kaartjes af die de complexiteit van het Vlaamse dialectlandschap treffend illustreren. Kaart 14 (uit Devos & Vandekerkhove 2005: 64) toont de moderne West-Vlaamse varianten van het Middelnederlandse diminutiefsuffix *-ekin* zoals in Mnls. *hunzekein* (AN *huisje*). Op kaart 15 zien we de verschillende realisaties van de tweeklank *ou* als in *koud* in de Oost-Vlaamse dialecten.

Kaart 14. West-Vlaams diminutiefsuffix in huisje

Kaart 15. De klank in koud in de Oost-Vlaamse dialecten

5. Tot besluit

In ons artikel hebben we om te beginnen de Vlaamse dialecten gesitueerd binnen het Zuid-Nederlandse taallandschap, en vervolgens de interne verdeling van het Vlaamse dialectlandschap in hoofd- en subdialecten besproken. Het zal de lezer niet ontgaan zijn dat de gegeven indeling uitsluitend berust op geografische opposities van vormelijke kenmerken, in eerste plaats klankkenmerken, in mindere mate ook van morfologische eigenaardigheden. Klanxisoglossen zijn bij uitstek geschikt om dialecten van elkaar af te bakenen. De foneem inventaris van een taal of dialect is immers beperkt, zodat het aantal in kaart te brengen variabelen overzienbaar blijft. Bovendien zijn dialectsprekers zich sterk bewust van fonologische normen en van systematische opposities tussen hun eigen klanksysteem en dat van naburige dialecten. De versprei-

dingsgebieden van klankvarianten kunnen dan ook scherper op de kaart worden aangebakend dan die van lexicale en syntactische varianten.

In het volgende artikel wordt onderzocht in hoeverre gebiedsvermenging op woordkaarten de dialectgrenzen volgt die door klankisoglossen worden bepaald.

Noten

- (1) Voor belangstellenden verwijst ik naar mijn repliek (Devos 2006: 5-6) op Debrabandere's visie in het aangehaalde artikel, dat een besprekking is van het boekje *West-Vlaams* in de reeks 'Taal in stad en land' (Devos & Vandekerckhove 2005), en naar Debrabandere's weerwoord op die repliek (Debrabandere 2006: 152).
- (2) Van de genoemde verschijnselen valt er in het huidige Gents nog maar weinig te bespeuren. Enkel de opheffing van de tegenstelling tussen lange en korte klinkers heeft er sporen nagelaten: de oorspronkelijk korte *a* in *tak* klinkt er even lang als de oorspronkelijk lange (verdonkerde) *aa* in *haak*. Voor het overige heeft het Gents zijn eigen innovaties opnieuw opgegeven: toen die eenmaal over het platteland verspreid waren geraakt, waren ze niet langer distinctief voor het Stadsgents, en gingen ze de stedeling als 'boers' in de oren klinken. De tegenwoordige Gentse uitspraak van het intervocalische medeklinkersegment in *vangen* en *zingen* als [ɪŋ] (vangingen, zingen) is mogelijk geboren uit een overreactie tegen de als 'boers' ervaren deeltje in *vaăen* en *zéén*.

Literatuur en suggestie voor verdere leestuur

- Buccini, A. (1995): 'Ontstaan en vroegste ontwikkeling van het Nederlandse taallandschap' In: Goossens, J., J. Van Loon & H. Niebaum (red.): *Historische dialektologie. Taal en Tongval Themanummer 8*, pp. 8-66.
- Debrabandere, F. (2005): Recensie van: Magda Devos & Reinhild Vandekerckhove, Taal in stad en land. West-Vlaams. Tielt, Lanno 2005. In: *De Liegeouw* 47, pp. 306-308.
- Debrabandere, F. (2006): 'Een weerwoord'. In: *De Liegeouw* 48, pp. 151-153.
- Devos, M. & R. Vandekerckhove (2005): *West-Vlaams*. Taal in stad en land. Tielt.
- Devos, M. (2006): 'Een repliek'. In: *De Liegeouw* 48, pp. 145-151.

Goossens, J. (1996): 'Hoe is het Nederlands tot stand gekomen?' In: N. Morciniec & S. Predora (red.), *Neerlandica Wratislaviensia IX*. Wrocław. pp. 63-78.

Ryckeboer, H. (2004): *Frans-Vlaams*. Taal in stad en land. Tielt.

Taeldeman, J. (1985): *De klankstructuur van het Gents dialect. Een synchrone beschrijving en een historische en geografische situering*. Rijksuniversiteit te Gent. Werken uitgegeven door de faculteit van de Letteren en Wijsbegeerte, 172^e Aflevering. Gent.

Taeldeman, J. (2001): 'De regenboog van de Vlaamse dialecten' In: Magda Devos, Johan De Caluwe & Johan Taeldeman: *Het taallandschap in Vlaanderen*. Universiteit Gent, Wetenschappelijke nascholing 2000-2001. pp. 1-15.

Taeldeman, J. (2005): *Oost-Vlaams*. Taal in stad en land. Tielt.

* * *

Lezers die meer willen vernemen over de verschillende dialecten in Vlaams-België, verwijst ik graag naar de reeks *Taal in stad en land*, verschenen bij Sdu Uitgevers (Den Haag) en bij Lanno (Tielt). De reeks bestaat uit populariserende dialectboekjes die telkens het dialect van één (Vlaamse of Nederlandse) provincie behandelen, en bevat verder ook enkele monografische werkjes over stadsdialecten. Naast een beschrijving van de verschillende taalcomponenten – klanken, vormen, zinsbouw, woorden – vindt men er ook uitleg over de geschiedenis van de dialecten, en een uitgebreide literatuurlijst. Voor een overzicht van de beschikbare titels, zie www.taalinstituutdenland.nl.